JAVAANSCHE TEMPELS BIJ PRAMBANAN.

Wanneer de reiziger in Java's vorstenlanden Djokjokarta, den zetel des Sultans, verlaat en den grooten weg volgt die naar de hoofdplaats van het gebied des Soesoehoenans voert, dan nadert hij weldra, bij Prambanan, de plek, waar talrijke overblijfsels van prachtige paleizen en tempels nog getuigen van voormaligen bloei, grootheid, magt en luister. Die gebouwen versierden weleer den hoofdzetel, zoo van het rijksbestuur, als van de eeredienst van een rijk, dat eenmaal onder de magtigste van Java gerekend werd, en dat thans nog, ofschoon van vele bezittingen beroofd en sedert ongeveer eene eeuw onder twee onderscheiden gebieders verdeeld, in het bezit van eigen vorsten eenen schijn van onafhankelijkheid heeft overgehouden, die voor al de overige gewesten van het eiland verloren is gegaan. Prachtig en indrukwekkend prijkten zij daar in Prambanans streken, die tempelgroepen en vorstelijke woningen, wier bouwvallen, door aardbevingen tot in hunne grondvesten geschud en grootendeels ingestort, blootgesteld aan de verwoesting van tijd en weder, zonder dat eene belangstellende hand iets tot hunne redding of bescherming onderneemt, in rassche vaart hunne geheele vernietiging te gemoet snellen en spoedig schier geene kenbare sporen van hun vroeger bestaan meer zullen achterlaten. Thans rondom bezet en overal bedekt met het krachtig en welig opschietende plantengewas dier tropische gewesten, leveren zij, waar hunne bouwstoffen nog genaakbaar zijn, voortdurend hunne schatting voor de woningen der latere geslachten en worden zij door den oppervlakkigen beschouwer schier onopgemerkt voorbijgegaan, in den waan dat hij zich in een schilderachtig landschap bevindt, waar tallooze heuvels, met groen bedekt en door boomen beschaduwd, den vermoeiden wandelaar tegen de hitte van den dag

eene aangename schuilplaats bieden, of den van zijnen arbeid terugkeerenden Javaan eene zoete rust belooven na de inspanning van den arbeid.

Wie waren zij, die magtige vorsten die hier eenmaal hunnen schepter over een nijver, krachtig en beschaafd volk zwaaiden? Wie waren die kunstenaars van wier sterken arm en vernuftige vinding wij hier de groote werken bewonderen? Vanwaar kwamen zij? Wanneer hebben zij gebloeid? Welke was de bestemming van die schier ontelbare gebouwen, in eenen betrekkelijk kleinen omtrek bij elkander verzameld? En de tempels, welke dienst werd daarin volbragt? Welke godheid daarin gehuldigd? Werden hier bloedige offers aan den woesten god des verderfs, den alles vernielenden Siva gebragt? Of werd hij in zijn meer vreedzaam karakter geëerd? Had de dienst van Visjnoe zich hier altaren gesticht? Of had Boeddha met zijne wijsgerige leer hier zijnen troon gevestigd en hadden zijne priesters hier hunne kloosters gebouwd en hunne scholen geopend?

Wij zien om naar de oude oorkonden des lands en zoeken naar de opschriften die ons op onze vragen het antwoord kunnen geven. Maar die oorkonden ontbreken, die opschriften zijn niet aanwezig. En wat ons de letterkunde der Javanen moge aanbieden, en waar ook bij overlevering de gebeurtenissen van vroegere eeuwen vermeld worden, geschiedenis of bouwstoffen, waaruit, na oordeelkundige schifting en bewerking, eenig geschiedkundig geheel met eenige zekerheid zou kunnen worden opgetrokken, blijven geheel en al ontbreken. Vraagt gij de tegenwoordige bewoners, ook de aanzienlijke, ook de meest beschaafde; zij weten u geene inlichtingen te geven. Wat vóór drie menschengeslachten is voorgevallen of althans verder dan eene eeuw achter hen ligt, behoort tot een onbekend verleden. Verder dan hun eigen leven en dat hunner ouders strekt hun herinneringsvermogen zich niet uit, hunne belangstelling, zoo zij niet geheel en al ontbreekt, bereikt meestal niet eens die grenzen; en is er al eenige overlevering op de oude gebouwen of kunststukken betrekkelijk bij hen overgebleven, dan hangt zij zoo zamen van de groofste ongerijmdheden en is zij klaarblijkelijk zoo zeer een gewrocht van latere, dikwerf eigen vinding, dat de geschiedvorscher haar aanstonds als onbruikbaar moet verwerpen. Zelfs de benamingen waarmede de groepen der oude gebouwen onderscheiden worden, ofschoon zij in enkele gevallen op eene vroegere bestemming wijzen en met eenige juist-

heid van vroeger tot ons zijn overgekomen, worden meestal ontleend aan de namen van nabij liggende plaatsen, aan bijzonderheden of omstandigheden, die omtrent oorsprong en bestemming der gebouwen, zelfs geen schemerlicht aanbrengen [1]. Er blijft dus niets over dan eene naauwkeurige beschouwing en studie der bouwvallen zelven, hunne vergelijking onderling en met die elders, dikwerf beter nog bewaard, op Java overgebleven zijn; het onderzoek hunner overeenkomst met de gebouwen die op het vaste land van Indië, zoo van vroegeren als van lateren tijd gevonden worden, en de kennis van de godsdienstleer en gebruiken in de landen waar de Hindoebeschaving in hare oude of in gewijzigde vormen nog voortleeft; misschien ook wel de nasporing van bepaalde gebruiken en begrippen die, van de voorouders op de nakomelingen overgebragt, bij de tegenwoordige Javanen, niet tegenstaande zij reeds sedert eenige eeuwen de leer van Mahomed hebben aangenomen, nog niet verdwenen zijn.

Een dezer hulpmiddelen en wel het voornaamste, de naauwkeurige beschouwing der overblijfselen zelven, kan vervangen worden door eene zorgvuldige opmeting en afteekening van de oorspronkelijke voorwerpen, en, waar de noodige bouwstoffen bestaan, ook eene voorstelling van den vroegeren staat waarin zij vóór hun verval prijkten; dit alles vergezeld van naauwkeurige beschrijvingen, die de afbeeldingeu toelichten en rekenschap geven van de wijze waarop men uit het thans nog aanwezige tot den vroegeren toestand met eenige zekerheid besluiten kan.

Aan sommige dezer vereischten is in meerdere of mindere mate in de laatste tijden, en sedert RAFFLES en CRAWFURD het ijs gebroken hadden, voldaan; eene onderneming die alle vervult, behoort, wanneer wij de uitgave en toelichtende beschrijving van de monumenten van Soekoe en Tjetto dor D^r^. VAN DER VLIS uitzonderen, nog onder de onbevredigde wenschen. De Koninklijke Akademie te Delft bezit eene rijke verzameling van gezigten van Javaansche bouwvallen, door wijlen den Heer H. N. SIEBURGH geschilderd, en die eene naauwkeurige voorstelling geven van de oorspronkelijken,

[1] Men moet met die overleveringen op zijne hoede zijn. Wij herinneren ons er in druk gelezen te hebben, die de schrijver uit den mond van den inlandschen Regent vernomen had, maar die, volgens hetgeen de toenmalige Secretaris der Residentie mij later verhaalde, door dezen laatsten met den Regent verzonnen waren, om met den geleerden bezoeker eene grap te hebben.

in den staat, waarin zij zich aan zijn oog voordeden. Maar deze verdienstelijke reiziger was eerst te laat tot de overtuiging gekomen, dat niet slechts teekenachtige gezigten, maar vooral naauwkeurig opgemeten teekeningen en plannen van de gebouwen, met getrouwe voorstellingen van alle bouwkundige bijzonderheden, voor de wetenschap onontbeerlijk waren. Wat in zijne afbeeldingen der tempels gemist wordt, vinden wij in zijne geschreven opmerkingen niet aangevuld. Ook in het Museum van Oudheden te Leyden, wordt eene talrijke reeks van teekeningen en uitvoerige plans bewaard, die ons voor de kennis en de waardering van Java's oude kunstschatten eene rijke bron openen. Maar de beschrijvingen die eenmaal vele dier bouwstoffen vergezelden, voor dat zij in eigendom aan het Museum overgingen, zijn niet meer aanwezig, en het is ons tot nog toe niet gelukt haar op te sporen [1]. Bij enkele teekeningen, b. v. die van de zeven tempels op het Oengarangebergte en die van Diëng, kunnen de in druk uitgegeven beschrijvingen [2] dit gemis, althans eenigermate, vergoeden; voor vele vinden wij in de uitvoerige en naauwkeurige opgaven van Soerabaja's geleerden Predikant, den Heer J. F. G. BRUMUND [3], eene hoogst gewenschte en nuttige aanvulling. Maar gelijk in de meeste gevallen bij beschrijvingen, hoe naauwkeurig ook, toelichtende plannen en afteekeningen, vervaardigd door of onder het oog van den schrijver, onmisbaar zijn, zoo blijft ook de beste en uitvoerigste beschrijving veelal ongenoegzaam om alle twijfelachtige of onduidelijke punten in plannen en teekeningen op te helderen, wanneer deze laatsten niet met de oorspronkelijken vergeleken, mede voor den tekst tot grondslag hebben gediend. Bij alles wat over Java's bouwvallen en gedenkteekens sedert RAFFLES geschreven en bekend gemaakt, wat nog onuitgegeven in openlijke verzamelingen bewaard en daardoor voor de wetenschap beschikbaar is gesteld, of op last van de Regering, in de

---

[1] De beschrijving van Tjandi Sewoe door den officier van de genie CORNELIUS opgemaakt, berust thans bij het Koninklijk Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

[2] DOMIS leverde die beschrijvingen in het X[de] Dl. der *Verhand. van het Batav. Genootsch.* bl. 124—128; en het XII[de] Dl. bl. 372—374.

[3] J. F. G. BRUMUND, *Indiana*, I[ste] en II[de] Dl.; de schrijver is sedert als predikant te Batavia geplaatst.

laatste tijden vooral, tot dat doel ondernomen werd, moeten wij nog den wensch herhalen, die door Dr. JUNGHUHN aan het slot van zijn belangrijk opstel, *de Ruïnen van Java* [1] reeds is uitgesproken, dat toch spoedig de Regering, die zoo veel heeft gedaan en nog doet om ons met de natuurlijke gesteldheid van Java bekend te maken, aan eenen of meer bevoegde oudheidkundigen den last opdragen en de middelen verschaffen moge, om de oude gedenkteekens van het eiland op te sporen, te onderzoeken en op eene volledige wijze, overeenkomstig de tegenwoordige vereischten van de wetenschap, op te meten, af te beelden en te beschrijven. Wij erkennen dankbaar de verdiensten van HARTMAN, VAN OORT, MULLER, VALCK, DOMIS, BUDDINGH, WINTER, EPP, FRIEDRICH, MUNNICH, VAN HOËVELL, JUNGHUHN en zoovele anderen, die opzettelijk of nevens de door hen behandelde hoofdonderwerpen, ook aan Java's oudheidkundige schatten hunne aandacht wijdden; vooral schatten wij de diensten hoog, die de Heer BRUMUND ook in dit opzigt aan de wetenschap heeft bewezen, en die ons met zooveel regt nog veel belangrijks van zijn oplettend oog, zijn scherp en juist oordeel en zijne beschaafde pen doen verwachten; maar wij betreuren het dat, waar die verdienstelijke mannen ons de door hen beschreven gedenkteekens in afbeeldingen aanschouwelijk willen maken, die afbeeldingen meer kunnen strekken om aan hunne werken een bevalliger uiterlijk te geven, dan wel om ons voor het gemis van de aanschouwing der oorspronkelijken schadeloos te stellen, en ons oog tot den draad te doen doordringen, die in den doolhof van bouwkunstige versierselen, mythologische, geschiedkundige en allegorische voorstellingen, ons den regten weg moet toonen.

Wanneer in de vorige eeuwen onze reizigers of de gezagvoerders en beambten der Oost-Indische Compagnie in onze Overzeesche Bezittingen, meer belangstelling aan de oud-Javaansche tempels en andere gebouwen geschonken, of van die belangstelling in hunne verslagen en dagboeken de bewijzen achtergelaten hadden, wij zouden misschien voor menigen bouwval, die thans voor ons als in eenen dichten nevel gehuld is, een onverwacht licht zien verrijzen en omtrent zijnen aard en zijne bestemming belangrijke en zekere aanwijzingen erlangen. Wat ons uit VAN IMHOFF's Reisverhaal,

---

[1] *Ruïnen van Java*. in het *Tijdschr. v. Neêrl. Ind.* VIde Jaarg. Dl. II, bl. 341—381.

omtrent eenen tempel te Prambanan, in het I[ste] Deel dezer *Bijdragen*, op bl. 407 medegedeeld is, kan ten bewijze strekken, hoe weinig van dien kant te hopen is. Ondertusschen blijft de mogelijkheid dat in de archiven der oude Oost-Indische Compagnie, of bij het Indiesch Bestuur nog berigten en verslagen van meerdere of mindere uitvoerigheid bewaard gebleven zijn, die met vrucht gebruikt kunnen worden. Wij gevoelen ons in die meening versterkt door eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van de Prambanansche tempelgroepen, die als bijlage gevoegd is achter het Handschrift van het *Dag-Register*, *gehouden in de Commissie tot Cartasoura door den Weledelen Groot Achtbaren Heer* FREDERIK JULIUS COYET, A°. 1733.

Door den Voorzitter van het Kon. Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië, met dit HS. bekend geworden en vooral op hetgeen daarin op de Javaansche oudheden betrekking heeft, opmerkzaam gemaakt, meenden wij eene niet nuttelooze taak op ons te nemen, wanneer wij in de *Bijdragen* uitgegeven door het Instituut, mededeeling deden van hetgeen ons in dat HS. voor ons onderwerp als niet geheel van belang ontbloot is voorgekomen. In eene zoo dikke duisternis is ook het kleinste lichtvonkje niet te versmaden; waar men zoo geheel van alle bronnen verstoken is, krijgt elke waterplas, ook al is zij troebel en klein van omvang, eenige waarde; gelukt het ons al niet om in dit opstel eenen belangrijken hoeksteen aan te brengen voor de grondslagen, waarop, naar wij hopen, eenmaal het gebouw onzer kennis van Java's oudheden gevestigd en opgetrokken zal worden, wij mogen ons toch vleijen dat zich de aandacht op meer andere, thans nog onbekende of niet geraadpleegde oorkonden vestigen zal en daardoor nieuwe bouwstoffen ontdekt, nieuwe bronnen geopend zullen worden.

Het HS. waarvan wij spreken, bevat, met de bijlage, 672 bladz. in f°, en is als authentiek met zijne naamteekening gewaarmerkt door den Onderkoopman en Secretaris HENDRIK GREVEN, die het geheel, bij wijze van Dagregister opgemaakt en bijgehouden heeft. De Heer COYET, Raad-extraordinair van Nederlandsch Indië en Commissaris van Java's Noord-Oostkust, was op den 27sten Julij 1733, van Samarang met zijn gevolg naar Kartasoera (toen nog den zetel van den Soesoehoenan van het Mataramsche rijk) vertrokken, ten einde aldaar met dien Vorst eene overeenkomst te

sluiten, tot afrekening der achterstallige schulden, wegens hulp en bescherming hem tegen de opstandelingen door de Compagnie verleend, en tot uitbreiding van den handel der Compagnie in het gebied van Mataram. Onder zijn gevolg bevond zich de Onderkoopman en Fiskaal van Samarang, CORNELIS ANTONIE LONS, die met toestemming van den Commissaris en met voorkennis van den Soesoehoenan, van de gelegenheid aangeboden door het verblijf van het gezantschap in de hoofdplaats, gebruik maakte om een reisje door het Mataramsche gebied te ondernemen. Het Dagregister van dat uitstapje volgt als bijlage tot het opgemelde HS. van bl. 647—672.

De Heer LONS verliet op Dingsdag 11 Augustus Kartasoera, in gezelschap van de vaandrigs JAN MEIJERHOFF en NOACH AUBREE, en begeleid door drie Mantries, door den vorst hem als wegwijzers medegegeven. Hij volgde de rigting van den grooten weg, die ook thans naar Djokjokarta loopt en zag reeds dien zelfden dag, nadat hij passer Boka was doorgetrokken, een kwartier voorbij passer Minjon: "eenige oude pedestallen, gelijkende "na oude overblijfselen van een capel, gebouwd door de Javaenen, voor "dat het Mahometaansche geloof bij hun was aangenomen, en zij nog hij-"denen waren" (HS. bl. 648). Den volgenden dag (12 Aug.) van de negorij Gondang, waar zij den nacht hadden doorgebragt, hunnen togt vervolgende over de negorij Tankiesan, komen onze reizigers te passer Prambanan, en het is dáár, dat zij een gedeelte van de bouwvallen bij die plaats bezoeken. Wij keeren straks tot dit onderwerp terug. Van Prambanan, waar zij de Oempa overtrekken, verder reizende, beklommen zij, ten zuiden voorbij passer Padjarakan, den berg Bankal, vermaard door de begraafplaats der twee eerste padieplanters. Westwaarts een uur verder, trekken zij door de hoofdplaats van Mataram, voorheen Cartiwinata, toen Madigonda geheeten, bezigtigen langs hunnen weg den Dalem van den grootvader des Soesoehoenans, de grafplaats van Tommongong SINGA RANOE, en de groote, doch vervallen steenen poort "Lawan Seketin genaamd, zijnde het inkomen van het "oude Mattaramsche hof door KIAY GEDEE, of den tot(?) allereersten Keij-"zer van Java gestigt." Deze Dalem, waarbij men nog de grafplaats van KIAY GEDEE en zijne familie aanwees, KOTTO GEDEE genoemd, "was geheel "van gekapte bergsteen opgehaalt — van agteren gelegen op eene hooge "en stijle oever van een snel vlietende rivier; binnen de muuren — twee

"fraaije vijvers, waarvan d'eene wel 20 trappen hooger als den anderen lag" (HS. 657, 658). Een weinig verder, bij Kotto Aujer (Anjer?), bezigtigde men de begraafplaats van de grootmoeder des Soesoehoenans en den nieuwen Dalem, dien de tegenwoordige vorst naar het model van den vorigen, doch met "bamboese ompaggering" in plaats van steenen muren omringd, liet optrekken.

Men overnacht in de negorij Bakong en begeeft zich op den 13[den] Aug. een half uur zuidwaarts; dan een uur oostwaarts, waar de reizigers bij het dorp Palaré eenen "zeer grooten, doch oude en vervallen tempel vin-"den gesticht door den Keijser TAGAL WANGI" (MANGKOERAT, SÉDA TAGAL AROEM, die in 1677 overleed) "die naderhand van daar gevlugt op Tagal "begraven legt. Deese tempel is genoegsaam vierkant en in sijn lengten ". . . . voet, steunende het dak op 36 seer swaare oicke en extra hooge "pilaaren van Djati hout, mitsg[rs] voorsien med 4 deuren, als 3 na het oos-"ten en een na het westen; zijnde opgehaalt med een swaare muur meer "dan 5 voeten dik, die van gekapte vierkante berg of anders Mattaramse "witte steenen seer digt op den anderen gevoegt, tans volkomen in wesen, "mitsgaders hecht en sterk is; wijders is deze tempel med dies groote voor-"galderij, en nog diverse grafsteden daaraanleggende in 't geheel omtrok-"ken med een wijde en hooge muur" (HS. bl. 660). Onze reizigers be-"zigtigden aldaar ook de "caraton of den ouden steenen dalm van even-"gem. Soesoehoenang TAGAL WANGI, die na gissing in desselfs omtrek veel "grooter is als het presente hof tot Cartasoera" (HS. bl. 661); een groot half uur verder, de plaats van den, toen reeds geheel verdwenen dalem van Sultan CARTO (Sultan AGOENG), den vader van TAGAL WANGI. Bij het dorp Magiri werd hun, op bijzondere aanbeveling des Soesoehoenans veroorloofd, om den daar liggenden heiligen berg Mangiri te beklimmen, en de graven des keizers, die op den top des bergs gelegen, door eene talrijke priesterschaar bewaakt werden, te bezigtigen (HS. 663, 664).

Zij kwamen eerst aan "een tempel en aan een breede steene trap, langs "welke men tot den top van den berg opklimt, en alwaar tot heden "nog nooit een Europees toegelaten was geworden; — den berg en langs "deze trap opklimmende lieten den tempel aan onse regterhand, en telden "370 considerabele hooge en breede van steen gemetselde trappen, omtrent

"twee derde van den berg opgeklommen zijnde, vonden een fraaije wa "terloop en vijver. Verder voortgaande passeerden door diverse steene poor- "ten, aan beijde kanten met swaare muuren omset, totdat eijndelijk qua- "men aan de hoogste poort, waar binnen den Sultan CARTA" (AGOENG) "nevens sijne vrouw RATOE BANTANG, moeder van Soesoeh^{n} TAGAL WANGI, "mitsg^{rs} den keiser AMANCOERAT den I^{e}"- (SÉDA TEGAL-AROEM, of WANGI) "begraaven leggen. Deeze poort door een der priesters geopend zijnde, zag "men de grafsteede van hout opgebouwt, na de wijze van een capel, die "toegeslooten was, en dewelke de priesters als het heijlige der heijlige in "ons bijwezen niet wilde nog dervde openen. Nadat wij deze grafsteeden, "daar niets fraaijs aan was, als dat deselven zeer reijn en sindelijk ge- "houen werden, beschout hadden, wierd (de poort weder toegeslooten zijnde) "door alle de priesters, op haare kniën leggende, een gebed gedaan, van "daar weder afdaalende besaagen ter linkerhand de graven van den presenten "keijser sijne grootvader Soesoehoenang PAKOEBOEANA" (PAKOEBOEANA I AMANGKOERAT) "van zijne vader AMANCOURAT, dat van kaliatoenhout ge- "maakt is, alsmede van Pangerang POERBAYA en BLITAR, leggende in een "besloten muur bij den anderen."

Voor aan het dorp Magiri bezigtigde men den steenen dalam, voor Sultan CARTO (AGOENG) tot eene rustplaats gesticht, wanneer hij den heiligen berg ging bezoeken; een paar uur rijdens verder, ongeveer een uur van het strand verwijderd, den dalem Gading, door Sultan AMANGKOERAT I gebouwd. Men kwam dien dag tot aan het dorp Pamassingin, aan zee aan den mond van de rivier Oempa (de Oepak), en bragt aldaar den nacht door. De volgende dag (14 Augustus) werd besteed tot een uitstapje oostwaarts langs het strand, en hadden de reizigers voor den vermoeijenden togt over de rotsen, eene rijke vergoeding in de schilderachtige en verrassende natuurtooneelen, die zich in die streek aan hun oog opdeden. Zij keerden dien dag noordwaarts terug tot het groote dorp Sanké, waar zij den 15^{den} Augustus zich op eene open, heuvelachtige heide, die zich tot de zee uitstrekte, doch aan twee zijden met bosch bezet was, met eene jagt op wilde buffels, herten en bantengs (wilde koeijen) verlustigden. Op donderdag 16 Augustus, ondernamen zij de terugreis, bleven den nacht over in de negorij Bakon (Bakong), waar zij op hunne afreis vertoefd hadden, kwamen

den 17^den^ in de negorij Glodogan, en den 18^den^ behouden wederom te Kartasoera terug.

Ofschoon uit de beschrijving van alles wat de Heer LONS op zijn togtje door het Mataramsche zag, vooral de bouwvallen bij Prambanan thans onze belangstelling hebben gewekt, meenden wij toch ook, wat hij hier en daar van andere gebouwen uit den Mahomedaanschen tijd vermeldt, te moeten mededeelen. De kennis van de tempels, paleizen en gebouwen door de onafhankelijke keizers, na de invoering van Mahomeds leer, gesticht, en waarbij, al ware het maar alleen naar leiddraad van de overlevering, de aanleg der vóór-Mahomedaansche gebouwen meer of min gevolgd werd, kan dikwerf een uitmuntend middel worden, om, waar van deze laatste slechts bouwvallen overgebleven zijn, hunne oorspronkelijke vormen te herstellen, en over hunne bestemming een oordeel te vellen. Op gelijke wijze kunnen de zeden en gebruiken der tegenwoordige inwoners ons menigen blik doen werpen in veel, wat bij hunne voorvaders, ook in lang vergeten tijden en voor vele eeuwen, gebruikelijk was.

Welken tempel of welk ander gebouw het reisgezelschap bij passer Minjon heeft gezien, konden wij niet nagaan; de stellig uitgesproken verzekering van den Heer LONS, dat het tot den vóór-Mahomedaanschen tijd behoort, doet ons werkelijk de overblijfsels van een oud-Javaansch tempelgebouw vermoeden. Het rijk van Mataram bezit zulk eenen grooten schat van oude gebouwen, dat het ons niet moet verwonderen, wanneer op plaatsen, waar zij nu niet meer aanwezig zijn — en dit schijnt met het onderhavige gebouw het geval te wezen — eene eeuw geleden, zich nog sporen van tempels opdeden. Doch hooren wij nader wat onze reiziger ons omtrent Prambanan mededeelt; wij lezen het op blz. 650—654 in het HS. als volgt:

“Passer Parambanam, daar wij even aan deze kant de rivier ter zijden “den weg vonden leggen twee steenen beelden, waarvan het eene het hoofd “af en naast hetselven lag, en nadat wij dat hooft daar weder op hadden “doen setten, bevonden te verbeelden een oud man met een lange baard. — “Even in het bos ter regterzijde van deze Negorij, zag men diverse oude “heijdense overblijfselen, onder andere verscheijde groote en wel 70 “kleene capellen, van seer swaare bergsteen hoog en Piramidesgeweijse op-

"gebouwt. Wij begaven ons op een van de hoogsten, en ontwaarde dat "dies spits rondsom voorsien was van drie cleene capellen; daar in getreden "zijnde bevonden, nadat wij reeds ten minste 60 voeten over swaare steene "opgeklommen waren, dies hoogte van binnen na gissing 20 voeten, en in "een van dezelven een diepe put, alsmede van voorsz. steen opgehaalt, "mitsgaders een halv naakt vrouwenbeelt, levens groote, voorsien met 8 "armen, insgelijks van dito steen en uijt een stuk uijtgehouwen, staande "met haar beijde voeten op een leggende stier, houdende met d' eene en "voorste regterhand de staart van evengem̄ stier, en met dito linkerhand, "een klijn jongetje gekleed met een harnas en in beijde handen een soort "van een beijteltje, bij sijn gekrulde hairlokken vast; in de tweede regter-"hand een pijl, in d° linkerhand een gespannen boog, in de derde regter-"hand een swaart en in d° linkerhand een schild, in de vierde regterhand "een rad en in de vierde linkerhand een uurglas met twee vlerken ver-"beeldende den tijd, wijders op haar hooft een hooge kroon gelijkende wel "naar den Pauselijken, een ketting om haar hals, daar bij opgeschikt met "hals-, arm- en voetcieraden, mitsg[ss] een kleed en gordel om het middel-"lijf hangende tot op de kniën."

"In de tweede tempel vond men een beeld meer dan levensgroote, van "onderen 't eenemaal een mensch gelijkende, zittende met de beenen tegens "den anderen gebogen, dog voorsien van een gekroond olijfants hooft en "vier menschenhanden, houdende in de voorste linkerhand een napje of "kommetje, waaruit de snuijt van de olijfantskop scheen te drinken. Wat "in de 3 overige handen vast hielt kon men niet te wel ontwaaren, alzo "sulx ten eenemaal geschonden was, zijnde voor in de croon op sijn kop "staande te sien een kinderdoodshooft en boven in het spits van d' kapel "een klein lugtgat."

"In de derde kapel vond men niets anders dan swaare vierkante steenen "onordentlijk op den andere leggende."

"De overige groote capellen door het geboomten meenigvuldige ruijgte "en kreupelbosch zoodanig bewasschen zijnde, dat dezelven vrij beter na "bergen, dan na kapellen geleeken, waaren ongenaakbaar en oversulx "wierden wij daardoor belet te ontdekken wat voor reliquen in dezelven "nog te vinden zijn. Nog bezagen wij diverse capelletjes zonder onder-

"scheijd van gedaante, fatsoen en groote als hetgeene dat op Salatiga ge-"vonden wert; ook 8 seer groote beelden, ijder uijt een enkelde swaare "steen gehouden, leggende twee en twee verdeelt op bijzondere plaatsen "tegens den anderen over, d' eene op deszelfs regter en die tegens hem over "op sijn linker knie, houdende in de regterhand een knots, in de andere "een slang om hun lighaam gekronkeld."

Wanneer wij de, werkelijk zeer uitvoerige en daardoor juist zoo belangrijke, beschrijving van den Heer LONS, vergelijken met de naauwkeurige opgaven ons door D[s]. BRUMUND, in de twee verschenen stukken zijner *Indiana* medegedeeld, en die zeker wel het beste bevatten wat tot heden toe omtrent Java's oude gebouwen bekend is geworden; behoeven wij niet te twijfelen, welke der Prambanansche tempelgroepen door onzen reiziger bezocht is geworden. Van Soerakarta Prambanan binnenkomende, heeft men op korten afstand, ongeveer 5 minuten regts van den weg, de puinhoopen van de tempels, thans met den naam van Tjandi Loro Djongrang onderscheiden; zes minuten verder noordwaarts liggen die van Tjandi Loemboeng; een paar minuten verder die van Tjandi Assoe, en eindelijk nog een paar minuten meer Oostwaarts, dus ¼ uur van passer Prambanan, de beroemde groep van Tjandi Sewoe, dien prachtigen tempel met zijne ongeveer 300 neventempels en kapellen, waar het Hindoeïsme op Java zich eenmaal eenen zijner prachtigste zetels schijnt gesticht te hebben. Even aan deze zijde van de rivier, (de Oepak, LONS noemt haar Oempa) lagen aan den weg twee steenen beelden, waarvan het eene met afgebroken, doch daarbij liggend hoofd, een oud man met langen baard voorstelde. Was LONS hier in de omschrijving zoo naauwkeurig geweest, als waar hij de beelden in den door hem bezochten tempel vermeldt, wij zouden met meer zekerheid kunnen bepalen, of wij in dien ouden man, den zoogenaamden Maha-Dewa of Siva, of wel eenen anderen god moeten herkennen, en wij zouden met eenigen meerderen grond kunnen gissen, dat beide beelden van de naastbij zijnde tempelgroep van Loro Djongrang, na den val van het Hindoeïsme, weggevoerd werden en dat een hunner misschien wel later in de noordelijke buitenkapel van den hoofdtempel der laatstgemelde groep teruggebragt, thans daar nog aanwezig is. Op de plaats waar LONS hen aantrof schijnen zij zich thans niet meer te bevinden.

Een weinig verder vermeldt onze reiziger, even in het bosch ter regterzijde van Prambanan, verscheidene groote en wel 70 kleine kapellen van zeer zware bergsteenen hoog en pyramidesgewijs opgebouwd. Hij beklimt den heuvel, waarop een der hoogste dier gebouwen gelegen was, en vindt op den kruin van dien heuvel drie kleine kapellen. De beelden die hij in twee der kapellen vindt, geven de zekerheid, dat het de hoofdtempel van Tjandi Loro-Djongrang is, welks bouwvallen hij ons beschrijft. Maar hadden wij niet de opgaven van latere reizigers, vooral van RAFFLES en BRUMUND, wij zouden in "de spits van eene der hoogste kapellen rondom "voorzien van drie kleine kapellen," den bedoelden hoofdtempel niet zoo gemakkelijk hebben terug gevonden. Waar LONS spreekt van verscheidene groote en wel 70 kleine kapellen, moet hij ook eenige bedoelen die tot omliggende groepen behooren, ofschoon het wel eenige verwondering wekt, dat hij den, ook thans nog boven alles wat hem omringt, zoo uitmuntenden hoofdtempel van Tjandi Sewoe, niet afzonderlijk aanduidt. Of zouden wij moeten aannemen, dat hij laatstgemelden evenmin bezocht heeft als de overige "groote kapellen, die door het geboomte, menigvuldige ruigte en kreupelbosch zoodanig bewasschen waren, dat ze vrij wat meer "naar bergen dan naar kapellen geleken." Wij zouden dit schier vermoeden, wanneer wij hem straks hooren gewagen van verschillende kapelletjes zonder onderscheid van gedaante, fatsoen en grootte, gelijkende op dat van Salatiga, maar vooral van de 8 groote beelden, twee aan twee op verschillende plaatsen op de regter- of linker knie over elkander liggende, met knotsen in de regter- en eene om hun ligchaam kronkelende slang in hunne linkerhand. Hier worden duidelijk de tempelgebouwtjes van, en de acht tempelwachters aan de vier toegangen tot de tempelgroep van Tjandi Sewoe aangewezen.

Welk der bij Salatiga gevonden gebouwen LONS tot verduidelijking van zijne beschrijving bedoelt, is welligt niet zoo stellig te bepalen. Vergelijk ik echter de bij het Museum van Oudheden aanwezige plans en teekeningen van Tjandi Sewoe, met die van de zeven tempels op het Oengarangegebergte, dan vind ik tusschen de kleine tempels van eerstgemelde groep en enkele der laatstgemelde, in aanleg en vorm eene groote overeenkomst. Eenvoudige vierkante gebouwtjes, op een terras van gelijken vorm eenigs-

zins boven den grond verheven, met pyramidaal oploopend dak, eenen ingang in het midden van eene der vier zijden, en bij enkele ter wederzijde van dien ingang, alsmede op elke der drie overige zijden een godenbeeld in verheven werk. Drie grootere en vier kleine tempels in de groep van Tjandi Loro Djongrang, de zestien kleine buitentempels[1] van Tjandi Loemboeng, leveren ons, volgens de teekeningen die mij ten dienste staan, eenen gelijken aanleg.

Doch wenden wij ons wederom tot den hoofdtempel. Zoo als thans nog, schijnt ook toen het pad over de puinhoopen het eerst naar het noordelijke kapelletje (zie het plan bij *a*) geleid te hebben. De put, of benedenverdieping van die kapel of kamer, het beeld van Doerga (bij de Javanen Loro Djongrang geheeten, en waaraan de geheele tempelgroep haren tegenwoordigen naam ontleent), zijn nog in denzelfden toestand voorhanden, waarin LONS hen vond. Op zijne beschrijving van het beeld is slechts aan te merken, dat hij de schelp, die de godin met de achterste linkerhand in de hoogte houdt, en die, zeldzaam genoeg, met twee uitgespreide vleugels versierd is, voor een gevleugeld uurglas heeft aangezien. Ook het beeld, dat LONS in de westelijke kapel (zie *b*) zag, bevindt zich nog op dezelfde plaats. LONS herkende alleen het napje of kommetje in de voorste linkerhand; wat de god in de overige handen hield, bleef hem onduidelijk. Volgens RAFFLES (II, 14) houdt hij, beginnende met de eerste regterhand, eene zekere plant (plantain of weegbree), eenen kralenring en eene bloem; volgens BRUMUND (*Indiana*, I, 60) eene stift, den tjakra (werpschijf) en den tjamara (vliegenklap of waaijer). Wij durven hier zonder meer naauwkeurige afbeelding, dan die RAFFLES in zijne plaat *from subjects in stone found in the central districts of Java*, n°. 2, geeft, tusschen de afwijkende opgaven niet beslissen, maar zouden uit de vergelijking met Ganesa-beelden in het Museum van Oudheden, of die wij uit andere afbeeldingen kennen, in de regter-bovenhand den polsband (Kanghana), met aanhangend versiersel, in de linker, den angkoesa of olifantshaak willen zien; in de voorste

---

[1] BRUMUND, II, bl. 1, spreekt van 28 kleine tempels rondom den hoofdtempel, maar mijn plan heeft er slechts 16, die het vierkant vormen waardoor de hoofdtempel ingesloten is.

regterhand vermoeden wij de overblijfsels van eenen olifantstand, even als bij het steenen beeld in het Museum van het Bataafsch Genootschap [1].

In de derde afzonderlijke kapel (*c*) vond LONS geen beeld, maar slechts zware vierkante steenen, zonder orde op elkander liggende. Waarschijnlijk zou hij, wanneer er een weinig meer licht in dat vertrek gevallen was, een ongeveer 5 voet lang beeld onderscheiden hebben, dat in RAFFLES tijd op en tusschen het puin op den grond lag, doch thans, zoo als wij door BRUMUND, *Indiana*, I, 61, vernemen, tegen den achterwand wederom regt over einde is geplaatst. De afbeelding door laatstgemelden gegeven is, even als die van de Doerga (bl. 58), vrij wat beter geschikt, om ons van het oorspronkelijke een denkbeeld te doen erlangen, dan die RAFFLES onder n°. 4 en 6, op de straks aangehaalde plaat geleverd heeft. Met betrekking tot de Doerga zouden wij vermoeden dat RAFFLES ons de teekening van een ander beeld derzelve godin geeft; zijne afbeelding wijkt even zeer af van die van BRUMUND, als van de beschrijving zelve in zijnen tekst bl. 13 opgenomen.

LONS schijnt niet vermoed te hebben dat het nedergevallen puin nog een vierde vertrek (*g*), en wel het voornaamste van den tempel, voor hem afgesloten hield. Kaptein G. BAKER, die op last van RAFFLES, de gebouwen en beelden in de Vorstenlanden opgemeten, afgeteekend en daarover een verslag heeft uitgebragt, zou, bijaldien de middelen hem niet ontbroken hadden, het puin opgeruimd en den toegang tot het midden- of hoofdvertrek geopend hebben [2]. Het is te bejammeren dat hij zulk een plan niet ten uitvoer kon brengen, en dat ook de Heer BRUMUND geene gelegenheid vond, om verder dan in den gang (*e*), die tot het vóórvertrek of portaal (*d*) voert [3], binnen te dringen. Mogen wij toch uit de omstandigheid, dat in de drie buitenkapellen van het gebouw, de naar alle waarschijnlijkheid

---

[1] Zie de *Beschrijving* onder N°. 127, Deel XXI, bl. 129 van de *Verhandelingen*. De Heeren VAN HOËVELL en FRIEDERICH zien in hetgeen wij den polsband noemen, eenen tjakra; de vergelijking met andere Ganesabeelden zou hen waarschijnlijk onze meening aannemelijk doen achten.

[2] RAFFLES, II, bl. 14.

[3] Op het ons ten dienste staande plan is die gang niet aangeduid, wij behoeven ons er niet over te regtvaardigen dat wij die vergissing in onze teekening verbeterden.

oorspronkelijk daartoe behoorende beelden nog aanwezig zijn, tot de mogelijkheid besluiten, dat ook het voorname of binnenvertrek (*g*), voor zoover het niet door het instorten van het dak en andere beschadiging geleden heeft, min of meer in zijnen oorspronkelijken toestand bewaard is gebleven; dan zou een naauwkeurig onderzoek van dit heiligste gedeelte des tempels welligt nieuwe en belangrijke bijdragen kunnen leveren voor onze kennis van het Hindoeïsme, zoo als het op Java gebloeid heeft, en de merkwaardige wijze, waarop de elders zoo vijandig tegen over elkander staande godsdienststelsels van Brama en van Boedha elkander bij de zachter gezinde Javanen vreedzaam ontmoet, en zich vriendschappelijk vereenigd hebben. Maar, vraagt men misschien, is het zeker, dat de drie boven bedoelde beelden tot dien tempel behoorden, en bij hem in de vertrekken, waar zij thans gezien worden, zich op hunne oorspronkelijke plaatsen bevinden? Tot nog toe werd hieraan niet getwijfeld; doch de Heer BRUMUND, *Indiana*, I, p. 63, oppert eenige bedenkingen, die wel eene nadere overweging verdienen. Twee der kapellen (de westelijke *b*, en de zuidelijke, *c*) zijn eenige voeten boven hunnen vloer opgehoogd; de beelden op dien opgehoogden vloer gesteld, moeten dus later op hunne tegenwoordige plaatsen gebragt zijn. In andere tempels ziet men overal altaren, vroegere standof zitplaatsen der goden; in Tjandi Plaossan hebben de beelden op die altaren zelfs nog hunne plaatsen bewaard, hier daarentegen staan de beelden slechts op den vloer tegen den wand. Eindelijk pleiten naar BRUMUNDS meening, de uit verscheidene steenen zamengestelde afzonderlijke platen of achterstukken achter de beelden van Doerga en Ganesa, maar oorspronkelijk niet tot die beelden behoorende, tegen de vooronderstelling, dat laatstgemelde zich hier op hunne oorspronkelijke plaatsen zouden bevinden.

Op de eerste bedenking kan men antwoorden, dat toch in het noordelijke vertrek (*a*) de Doerga op den oorspronkelijken, ouden vloer staat; terwijl het ontbreken van altaren of voetstukken voor beelden in vele tempels (zoo als b. v. in zes van de zeven tempels op het Oengarangebergte) aantoont, dat die ook hier geen volstrekt vereischte waren. Ook in den hoofdtempel van de groep van Tjandi Sewoe vinden wij alleen in het binnenste heiligdom een voetstuk of altaar, waartoe trappen den toegang verleenden; de drie kapellen rondom dat heiligdom zijn, evenmin als die van

Tjandi Loro Djongrang, van zulke voetstukken, maar slechts van ondiepe nissen, tegen de tempelmuren uitgehouwen, voorzien. En wat nu die voor de beelden niet passende ruggeplaten betreft, het blijkt uit alles, dat, na de ontheiliging van den tempel, later zorgende handen, welligt van geheime aanhangers der oude godsdienstleer, over het verlaten en vernielde gebouw gewaard hebben. Dat bij het weder oprigten of het terugbrengen van de beelden naar hunne vroegere standplaatsen, meer ijver en goede wil, dan kennis en ondervinding het werk regelden, kunnen wij gemakkelijk bevroeden, en daarom kan men, met even veel grond als de Heer BRUMUND dit van de beelden vermoedt, aannemen, dat de twee straks vermelde achterstukken in de noordelijke (*a*), en westelijke kapel (*b*), oorspronkelijk aldaar niet behoorden. Uit het verhaal van den Heer LONS blijkt, dat de Doerga en de Ganesa ruim eene eeuw geleden zich reeds op dezelfde plaatsen bevonden, waar wij hen nu nog aantreffen. Of en hoe lang dit vroeger het geval was geweest, zal wel niet kunnen bepaald worden; maar wij mogen toch vermoeden, dat de meeste aanleiding tot het verzorgen der beelden zich heeft opgedaan in een tijdperk zoo na mogelijk aan de invoering van de leer van MAHOMED, die tegen het einde der 15de eeuw op Java voor goed gevestigd werd. Alleen gevoel van eerbied voor het heiligdom waar men eenmaal zelf zijne gebeden en offers bragt, of het voortduren van de overlevering, die zoo als wij boven zeiden, bij de Javanen niet hoog opklimt, konden beweegredenen zijn tot eene handeling, die door de nieuwe leer volstrekt verboden was, en straf of vervolging over het hoofd van den dader kon brengen. Bij de Europeanen, die vóór de 18de eeuw het gebied van Mataram bezochten, kunnen wij geene genoegzame belangstelling in Java's oudheden aannemen; wij zouden anders daarvan welligt den gunstigen invloed in de bewaring en waardering der gebouwen en beeldhouwwerken van den Hindoeschen voortijd hier kunnen erkennen. Of de hulde, die de omwonende Javanen (in het begin dezer eeuw aan beide de beelden [1], thans echter) volgens BRUMUND, *Indiana*, I, bl. 57, 58, alleen aan het beeld van Doerga brengen, door offers van bloem- en reukwerk, en door het bestrijken met welriekende boreh-zalf, een gevolg is van eene bij over-

[1] RAFFLES, II, 14.

levering bewaarde gehechtheid aan de vroegere eerdienst, kunnen wij evenmin ontkennen als verzekeren; maar bedenken wij dat LONS in zijne naauwkeurige beschijving der Doerga van die omstandigheid, die hem in het oog had moeten vallen, niet gewaagt, dan zouden wij genegen zijn dat eerbewijs aan de beelden, zoo als het tegenwoordig zich voordoet, als van lateren, misschien wel zeer laten oorsprong, en buiten eenig verband met, of eenige betrekking op het oude Hindoeïsme te beschouwen. Hetzelfde meenen wij eenigermate te moeten laten gelden voor den naam, door de tegenwoordige Javanen aan het Doergabeeld gegeven, evenzeer als voor het verhaal, dat bij hen omtrent de stichting der Prambanansche tempels en andere gebouwen in omloop is gekonen, en waarin zekere Hembok Roro Djongrang, de in het steenen beeld herschapen dochter van eenen Prambananschen Vorst BOKO, eene hoofdrol speelt [1]. Ware die legende bekend geweest, toen LONS in 1733 Prambanan bezocht, had het Doergabeeld toen bij de inwoners den naam van Loro Djongrang gedragen, onze reiziger, die blijkens zijn geheele verhaal zich zoo veel mogelijk omtrent alles wat hem op zijnen togt opmerkelijk toescheen, liet onderrigten, zou zoowel den naam als de overlevering door tusschenkomst zijner Mantries vernomen en medegedeeld hebben. Bedriegen wij ons niet, dan bestaat er een andere en meer gezag hebbende grond, om de bij den tempel aanwezige beelden als oorspronkelijk tot het gebouw behoorende te beschouwen, ook bij de mogelijkheid, dat zij zich in hunne drie kapellen juist niet op hnnne oorspronkelijke plaatsen mogten bevinden. Bij eene slechts oppervlakkige beschouwing en vergelijking van de verschillende tempels, wier overblijfselen op Java bewaard zijn gebleven, bemerkt men terstond, dat het hoofdplan bestaat in een vierkant, met eenen ingang in het midden van eene der zijden, het gebouw op een meer of minder hoog terras geplaatst, dat den buiten omtrek van dat gebouw volgt, en het geheel met eene pyramidaal, vier- of achtzijdig en in een spits uitloopend dak bedekt. Ter wederzijde van den ingang en tegen de drie overige buitenmuren, dikwerf echter alleen op de zij- en achtermuren, zijn godenbeelden in nissen uitgehouwen,

[1] Zie WINTER'S Opstel *over den oorsprong der oudheden te Prambanan*, *Tijdschr. v. Neêrl. Indië*, II Dl., bl. 460—473.

terwijl het voorname voorwerp der vereering binnen in het gebouw zijnen zetel had. Werd aan den tempel eene meerdere uitbreiding gegeven, dan vindt men tegen elke der vier zijden een klein, insgelijks vierkant, of althans regthoekig, vertrek of kapelletje aangebouwd, waarin de beelden, die anders in de vrije lucht stonden, elk een afzonderlijk heiligdom erlangden, en dan niet meer in den wand uitgehouwen, maar los op een voetstuk of tegen den wand op eene verhevenheid geplaatst waren. Aan de voor- of ingangszijde vormde het bijgevoegde gebouwtje dan een portaal, dat tot het binnenste heiligdom voerde. Zoodoende ontstond uit het vierkant, een plan van twintig zijden, niet ongelijk aan een Grieksch kruis, met vier uitspringende hoeken tusschen de vier armen. De hoofdtempel van Tjandi Loro Djongrang, die van Tjandi Loemboeng, indien ik mij op het voor mij liggende plan mag verlaten, en vele andere vertoonden dien vorm. Van eene verdere uitbreiding op den aanleg levert de hoofdtempel van Tjandi Sewoe een merkwaardig voorbeeld, waar het middelvertrek of eigenlijke heiligdom betrekkelijk kleiner is genomen, terwijl een overdekte gang daar rondomheen loopende en met al de vertrekken in gemeenschap, de buitenkapellen van het hoofdgebouw scheidt. Het hoofdplan blijft bij al deze wijzigingen in het oog gehouden, en is, zoo als uit de hierbij gevoegde grondteekening van Tjandi Loro Djongrang blijken kan, zonder moeite na te gaan. Houdt men dit een en ander vast, dan zal men geredelijk toestemmen, dat de plaatsing der beelden tegen tempelmuren, waarmede zij vereenigd, en waarbij zij dus stellig op hunne oorspronkelijke plaatsen gebleven zijn, ons eenen leiddraad aan de hand geeft, dien wij veilig kunnen volgen. En dan bieden ons, onder welligt meer andere, de tempels op het Oengaran-gebergte eenen bijstand, dien wij voor de herstelling van onzen Prambananansche hoofdtempel van hoog belang mogen noemen.

Uit de teekeningen en plans van de tempels en beelden dier gebouwen, door Jhr. J. M. VAN BRAAM, met veel zorg vervaardigd, en sedert 1830 bij het Museum van Oudheden berustende, zien wij, bij twee tempels, wier beelden met eenige zekerheid te herkennen zijn, Doerga tegen den regter-, Ganesa tegen den achtergevel uitgebeiteld; terwijl bij den eenen tempel de linker gevel ons het beeld van den, zich door zijnen baard,

ghoendi of waterflesch, en aksamala of rozenkrans kenschetsenden god, bij den anderen tempel een, uit de teekening althans, mij niet meer herkenbaar beeld vertoont. De voorgevel is, regts van den ingang, versierd, bij den laatstgemelden tempel met het beeld van den boven beschreven god, met baard, en bij den anderen tempel met een Sivabeeld, terwijl beide links van den ingang het beeld van eenen tempelwachter toonen.

Nemen wij nu deze verdeeling der beelden langs de verschillende zijden des heiligdoms tot voorbeeld, dan zien wij, dat wèl de vereischte beelden, en waarschijnlijk dus ook de oorspronkelijke, bij Prambanan bewaard zijn gebleven; maar zouden wij tevens tot het besluit moeten komen, dat Doerga in het Zuidelijke of regter vertrek (*c*), en de zoogenaamde Siva als boeteling, in de noordelijke of linker kapel (*a*), zouden behooren overgebragt te worden. — Wij zeggen de zoogenoemde Siva, want dat de trisoela of drietand ons in den ouden man met rozenkrans, ghoendi en tjamara den god der vernietiging zou moeten voorstellen, schijnt ons nog niet geheel zeker. Wèl behoort Mahadeo of Siva natuurlijk tot het goden drietal, in welks twee andere leden wij Doerga of Parvatie, zijne vrouw, en Ganesa, zijnen zoon, herkennen, maar wij weten ook dat thans nog in Bengalen op de feesten aan Doerga gewijd of de Doerga Poedja, het beeld der godin, tusschen hare beide zonen, Ganesa regts en Kartikeija links, wordt ten toon gesteld. Moeten wij in den grijsaard, met wiens toevoegselen, trisoela en ghoendi, ook eene baardelooze, jongere godheid voorkomt (zie N°. 97 der steenen beelden van het Batav. Genootsch., *Verhand.* Deel XXI, pl. 4, N°. 1), naar eene gissing van VAN HOËVELL [1], den door de eilandbewoners als voornamen, door de Hindoes van het vaste land minder geëerden watergod Varoena, herkennen? Is hij de, op een ander beeld van het Bataviaasch Genootschap, Deel XXI, bl. 7, N°. 1, Beschrijv. N°. 145, in een Sanskritisch opschrift, genoemde "Heilige Trinawindoe, de groote Resi" [2]? en behoeven wij welligt op het verschil in den vorm van den trisoela,

[1] *Verslag van den staat der Werkzaamh. v. h. Bataviaasch Genootsch.* 8 Mei 1847. *Verhand.*, Deel XXI, bl. 19.

[2] R. FRIEDERICH, *Twee Sanskrit-Inscriptiën gevonden op godenbeelden in het Museum van het Bataviaasch Genootschap. Verhand.* Deel XXIII, bl. 8; vergelijk ook 14 en 15.

waarin volgens FRIEDERICH [1] het kenschetsend onderscheid tusschen de voorstellingen van dezen god en van Siva bestaat, niet zoo zeer te hechten? Of hebben de Oud-Javaansche priesters onder hetzelfde beeld, maar met veranderde toevoegsels, en met gelaatstrekken, die ons aan die van enkele Bramabeelden [2] doen denken, nu eens Siva, dan wederom eenen anderen

---

[1] Volgens FRIEDERICH zijn de tanden van Siva's trisoela puntig, terwijl die van Trinawindoe's wapen rond of kegelvormig uitloopen. Op Bali draagt het laatstgemelde wapen den naam van tekan, en is het een kenmerk van de heilige mannen, Resies, en van de boetedoeners; zie FRIEDERICH, in het aangehaalde werk, bl. 15; en *Voorloopig Verslag van het eiland Bali*, in Deel XXII der *Verhand.*, bl. 35. Het komt ons voor dat dit punt nog nadere onderzoeking vereischt; de driepuntige speer van Siva vinden wij in zoo vele gewijzigde en van elkander afwijkende vormen, dat de overgang van den zoogenaamden tekan in den trisoela schier onmerkbaar plaats grijpt. Wij beroepen ons b. v. op de baardelooze Sivabeelden, N°. 12, 18 en 34 in het Museum van Oudheden te Leyden, vergeleken met N°. 145 van de *Verzameling van het Bataviaasch Genootschap*, *Verhand.* Deel XXI, pl. 7, I; N°. 101, pl. 9, I, N°. 1; Deel XXIII, pl. 5 en 6, en het beeld met baard in het Museum te Leyden, N°. 13.

[2] VAN HOËVELL en FRIEDERICH willen in den god met vier hoofden, waarin wij Brama meenen te herkennen, liever Siva zien; vooral ook omdat Brama nergens de voornaamste godheid is in de eerdienst, men niet eens tempels vindt die aan hem gewijd zijn, en vele dier beelden zoo kunstig en fraai bewerkt zijn, dat wij hen voor voorstellingen van eenen hoog gewaardeerden en hoog vereerden god moeten houden, hoedanig een voor Oud-Java alleen in Siva en diens familie zou te vinden zijn (Zie *Twee Sanskrit-Inscript*, enz. *Verhand.* XXIII, bl. 14). Zonder te ontkennen dat voorstellingen van Siva met vier hoofden meermalen kunnen voorkomen, meenen wij echter voor vele dergelijke beelden den naam van Brama te moeten blijven handhaven. Het Hindoeïsme heeft op Java wel andere wijzigingen ondergaan, waarom zouden wij de mogelijkheid niet kunnen aannemen, dat eenmaal aldaar aan Brama en zijne dienst een hoogere rang is toegekend geweest, dan op het vasteland van Indië, of thans nog op Bali? eene vereering waartoe de vereenzelving met eene plaatselijke godheid, of andere omstandigheden, de aanleiding hebben kunnen geven. Wij hebbeu echter meer afdoende gronden. Het is bekend dat aan vele Hindoesche goden bijzondere dieren toegekend worden, die hun tot voertuig of drager (vaḥan) dienen. Zoo heeft Visjnoe den arend Garoeda, Siva den stier Nandi, op Java ook eenen Sjakal, wanneer hij in zijn vernielend karakter wordt voorgesteld, Indra den olifant, Kartikeija eene paauw, Agni een ram, Kamadeva eenen papegaai, enz. Aan Brama wordt eene zwaan of gans, Hansa, toegekend, en men weet niet dat hij deze vogel met andere goden gemeen heeft. Nu is aan den voet van den

der drie tot de Trimoerti behoorende goden voorgesteld? Welligt geeft dan de baard, even als nu nog bij de priesters op Bali, hun het kenmerk

---

vierhoofdigen en vierarmigen Brama, (beschreven en afgebeeld bij REUVENS, *Over drie groote beelden uit Java*, in de werken van het *Kon. Ned. Inst.*, bl. 31, pl. VIII, N°. 1) in het Leydsche Museum (*Bereden. Beschrijv. der Asiat. en Amerik. Monumm.*, N°. 1), tegen het ruggestuk, regts van den god, eene gans of zwaan uitgehouwen. Elk der hoofden is voorzien van den puntigen baard en de achterste, omhoog geheven regterhand houdt den tjamara; de achterste linkerhand ontbreekt. Wij hebben alzoo hier Brama. Bij enkele vahans wordt het dier door een menschenbeeld vervangen, dat dan het dierenhoofd behoudt, of met menschelijk hoofd voorzien, daar bovenop het dierenhoofd als kenmerk draagt; dit heeft plaats zeer dikwerf met Garoeda, maar ook met den Nandi en den Hansa. Een zeer fraai Sivabeeld met één hoofd, doch vier armen, op den stierhoofdigen maar verder menschvormigen Nandi gezeten, is in de Bataviasche Verzameling bewaard (zie Pl. 14, Deel XXIII, der *Verhand.*, *Beschrijv.* Deel XXI; N°. 114, bl. 98, 99), en in een ander steenen beeld dierzelfde verzameling, N°. 115 (Pl. 8, N°. 1 van de *Beschrijv.* in Deel XXI der *Verhand.* bl. 100, 101) meenen de geleerde beschrijvers wederom eenen vierhoofdigen en vierarmigen Siva, door zijnen Nandi, hier evenwel niet met stierenhoofd, maar geheel als mensch voorgesteld, te moeten zien. Wij aarzelen niet, om ook hier Brama te herkennen, door de vergelijking met een geheel gelijkvormig, maar uitmuntend bewerkt en bewaard beeld uit de nalatenschap van Baron VAN DER CAPELLEN, voor het Museum van Oudheden te Leyden aangekocht. De vahan, of drager van den god, ook geheel in menschelijke gedaante voorgesteld, is als Hansa, en dus als drager van Brama, gekenmerkt door den kop van eene gans of zwaan boven op zijn hoofd, welk toevoegsel op het beeld in de Bataviasche verzameling verdwenen of onkenbaar schijnt geworden te zijn. De Brama in het Leydsche Museum heeft in de voorste regterhand den ghoendi, in de linker eenen pijnappel, in de achterste regterhand de rozenkrans of aksamala, in de linker den tjamara, dus gelijke toevoegselen als de Siva of Trinawindoe als boeteling of Padanda, in de zuidelijke kapel van den hoofdtempel in Tjandi Loro Djongrang. Wil men, niettegenstaande hetgeen wij van de vahans zeiden, de opgemelde Bramabeelden allen als voorstellingen van Siva beschouwen, dan kan dit niet geschieden, zonder tevens te stellen, dat op Java de Hansa van Brama ook als vahan aan Siva was toegekend. Wij zouden echter hiervoor van elders eerst andere en meer afdoende bewijzen moeten afwachten en kunnen buitendien nog een ander gedenkteeken noemen, waaruit het voorkomen van Bramabeelden op Java, naar ons inzien, blijkt. Te gelijk met het hierboven beschreven beeld uit de verzameling van wijlen Baron VAN DER CAPELLEN, hebben wij voor het Museum van Oudheden nog eene andere groep aangekocht van vier godenbeelden, die in hoog uitkomend werk tegen platte achterplaten uitgehouwen, rondom en tegen eene soort van lagen cippus geplaatst zijn. Al deze go-

van Pandita of priester, en vertegenwoordigen zij den god, als het hoofd van, of vereenzelvigd met, de aan hem gewijde priesterkaste. Hoe het zij, de plaatsing van de bedoelde beelden buiten den hoofdtempel, maar vooral hun uiterlijk, dat de teekenen der boetelingen draagt, en de tjamara op den linker schouder, bij dat karakter zoo zeer passende, stellen den god, meer nog dan de andere beide goden, Doerga en Ganesa, met betrekking tot het voorwerp der hoogste vereering binnen in het heiligdom, in eene houding van minderheid. In dat hoogste voorwerp van vereering zouden wij genegen zijn Boeddha zelven, of liever de heilige overblijfsels van eenen Boeddha te zien, al of niet vergezeld van een of meer beelden van dien god. In de twee straks vermelde tempels op het Oengaran-gebergte zijn thans geene altaren of voetstukken, naar het schijnt, meer aanwezig, en het blijkt uit de teekeningen niet, of in de 6,3 tot 8,7 palmen beneden

denbeelden hebben vier armen, doch een hunner heeft drie hoofden. Dit laatste beeld houdt in de voorste handen regts eenen pijnappel, links eenen ghoendi; in de achterste handen den aksamala en den tjamara; het tweede beeld, regts van het eerste geplaatst, mist de twee voorste handen, doch houdt, even als het eerste, in de achterste handen den aksamala en den tjamara; het derde beeld in de voorste linkerhand eene knods, in de achterste handen den tjakra en den tjank of sangkha; het vierde beeld eindelijk, dat zich wederom aan het eerste aansluit, houdt in de twee eerste handen den aksamala, in de achterste regterhand den trisoela. Het valt van zelf in het oog dat wij hier eene vereeniging hebben van de drie hoofdgoden van het Hindoesche Pantheon; eerst Trimoerti, of de vereeniging van Brama, Visjnoe en Siva in eenen persoon, de Indische drieeenheid, en vervolgens elken dezer drie goden nog eens afzonderlijk. De toevoegselen van het derde en het vierde beeld laten geenen twijfel toe, dat zij de beide laatstgenoemde goden voorstellen, maar dan kan ook het tweede beeld alleen Brama zijn, die aan Trimoerti den aksamala en den tjamara ontleent, en ons in zijne voorste handen, waren zij nog bewaard gebleven, ook de beide andere voorwerpen, bij Trimoerti in de voorste handen geplaatst, zou hebben aangeboden. In den cippus zelven, die op een laag vierkant voetstuk geplaatst, en met lotusbloemen versierd is, bevindt zich onder den voet eene eerst vierkante, vervolgens cylindervormig toeloopende opening uitgehouwen. Welligt werd het geheel daarmede op eenen lingam geplaatst, of diende de holte om eenig ander voorwerp, b. v. een heilig overblijfsel van Boeddha, te bewaren. In beide gevallen waren de goden rondom de buitenzijde, even als bij den hoofdtempel van Tjandi Loro Djongrang de drie beelden in de buitenkapellen, rondom het voorname voorwerp der vereering als bewakers of nevengoden geplaatst.

den ingang verdiepte vloeren, nog eenige sporen van altaren of voetstukken gevonden worden; maar in het heilige der heiligen van den hoofdtempel van Tjandi Plaossan en van Tjandi Sewoe wordt de geheele achterwand door eene verhooging ingenomen, die wij waarschijnlijk wel in onzen Tjandi zouden wedervinden, en die, zoowel voor de daarop geplaatste beelden, als voor het branden of voorzetten der offergaven kan gediend hebben. De zoogenaamde put of thans onbedekte kelder in de noordelijke kapel van Doerga, hoedanige er ook in Tjandi Plaossan (BRUMUND, *Indiana*, II, bl. 30) en Tjandi Assoe (bl. 24) gevonden werden, en die ook wel in andere tempelvertrekken zullen voorkomen, kan voor de berging van voorraad, eigendommen des tempels, heilige oorkonden, enz. gediend hebben, maar ook bestemd zijn geweest om de Boeddhabeeldjes en heilige Boeddha overblijfsels te bevatten, die bij de stichting des tempels den bodem moesten wijden en heiligen, en daartoe in opzettelijk gebouwde kelders werden nedergelegd. Dat zoo iets op het vaste land van Indië plaats greep zien wij uit de *Asiatic Researches*, II, p. 383 [1].

Wij willen nog een enkel oogenblik onze aandacht bepalen bij het plan van onze tempelgroep, dat wij, naar aanleiding van eene bij het Museum bewaarde teekening (waarschijnlijk, even als die van Tjandi Sewoe, in 1805 vervaardigd door, of onder opzigt van den Majoor CORNELIUS, die reeds in 1797 in dat gedeelte der Vorstenlanden werkzaam was) doch in verkleinden maatstaf, hier mededeelen.

De hoofdgroep bestaat uit twee reeksen, A B C en D E F, elke van drie tegenover elkander staande gebouwen, die met twee kleinere gebouwtjes G H, aan de smalle zijden, een langwerpig vierkant vormen. De middelste tempel van de westelijke zijde van het vierkant A, kenschetst zich door meerdere grootte als hoofdgebouw. In hoever de plannen van de beide andere gebouwen dierzelfde zijde, B, C, getrouw wedergegeven zijn, zou eerst kunnen bepaald worden, wanneer het zeker bleek, dat hij die de oorspronkelijke teekening vervaardigde, de gelegenheid gehad heeft, om onder

---

[1] Men vond bij Islamabad in eenen kelder of put van baksteenen opgetrokken, onder een tempelgebouw: 120 kleine en 20 grootere bronzen beeldjes, een groot steenen beeld, eene koperen vaas met twee beenderen van Sakya of Boeddha en de bevelen van den god op eene zilveren plaat gegraveerd.

de ingestorte en begroeide puinhoopen alles behoorlijk na te gaan en op te meten. Zoo de plannen juist zijn, dan zullen waarschijnlijk even als bij den hoofdtempel, ook hier drie nevenkapellen aanwezig moeten zijn. Bij den hoofdtempel had de teekenaar den gang *f*, die uit het oostelijke portaal *d*, in het binnenste heiligdom *e*, voerde, vergeten; wij hebben die fout hersteld, en ook het terras bijgevoegd, dat bij dit gebouw wel, evenzeer als bij de overige aanwezig zal geweest zijn. Van eenen muur die de geheele groep van acht tempels insluit, heeft BRUMUND (*Indiana*, I, bl. 53, 54), de overblijfsels gezien. Het geheel schijnt naar het voorbeeld van Tjandi Sewoe (waar evenwel het aantal der omringende tempelreeksen grooter is) met kleine tempels omzet geweest te zijn. Van die tempeltjes zijn er op ons plan slechts twee, I en K, aangeteekend. Hoevele er oorspronkelijk waren opgetrokken, is thans niet meer te bepalen. Kaptein BAKER (bij RAFFLES, II, p. 12) meende stellig te kunnen verzekeren, dat zij twaalf in getal waren; in dat geval zouden vier hunner langs elke der langste, of noordelijke en zuidelijke, zijden van de groep gezocht moeten worden. VALCK spreekt (*Tijdschr. v. Neêrl. Indië*, III, bl. 3) slechts van elf tempels, waarvan hij de overblijfsels aanwezig vond, geheel in overeenstemming met ons plan. BRUMUND, *Indiana*, I. bl. 54, vermoedt dat een grooter aantal voor de omringende kleinere tempels kan worden aangenomen. Zijne meening, dat alles wederom door eenen of meer ringmuren is ingesloten geweest, bevestigt het gelijke gevoelen van VALCK, die ter aangehaalde plaats, van eenen drie dubbelen ringmuur spreekt, welks overblijfsels nog min of meer zigtbaar waren, en die tevens vermeldt, dat drie groote poorten den toegang tot het heiligdom verleenden, en dat die poorten, te oordeelen naar het voetstuk van de laatste, zwaar en kunstig bewerkt, en, even als de tempels zelven, met beeldhouwwerk versierd zijn geweest. Voegt men bij dit alles nu knielende reuzenbeelden of tempelwachters, even als die bij Tjandi Sewoe, aan de ingangen, en vijvers voor de reinigingen binnen den binnensten ringmuur, dan zal men zich van plan en aanleg der tempelgroep een vrij volledig denkbeeld kunnen maken.

Wij zouden het ons tot eene groote voldoening op ons schrijven achten, wanneer het genoegzame belangstelling bij het Indiesch Bestuur, of bij ambtenaren in de Vorstenlanden gevestigd, kon wekken, om tot eene nadere nasporing van de hier behandelde tempelgroep, het ontblooten van de grondslagen, en het naauwkeurig opmeten en in teekening brengen van de gebouwen, de noodige en voor de wetenschap zeker zeer nuttige maatregelen te verordenen. Moge bij alle onze landgenooten zich meer en meer de overtuiging vestigen, dat onze schoone Oost-Indische eilanden niet slechts tot bevordering onzer stoffelijke welvaart, maar insgelijks tot uitbreiding en vermeerdering van onzen wetenschappelijken rijkdom, ook in een oudheidkundig opzigt, voortdurend moeten dienstbaar gemaakt worden. Engeland geeft ons een voorbeeld, dat wij in de laatste tijden met uitmuntenden uitslag hebben nagevolgd. Blijven wij ook daarin eenen edelen wedstrijd volhouden, en trachten wij voor Java te doen, wat onze Britsche overburen reeds zoo lang voor hunne Indische Bezittingen gedaan hebben.

Leyden. Museum van Oudheden,
April 1854.

C. LEEMANS.

